

Extra informatie bij de online cursus gregoriaans van Wishful Singing en Herman Finkers

Inhoud:

1. Uitspraakregels Latijn
2. Begrippenlijst (alfabetisch)
3. Vragen van cursisten

1. Uitspraakregels Latijn

ae/æ: *e*

c voor *a*, *o* of *u* of medeklinker: *k* (dus ook bij voorbeeld *che* = *ke*)

c voor *e* (inclusief *ae/æ/oe/œ*), *i* (en *y*): *tsj*

g voor *a*, *o* of *u*: als in het Engelse *go*

g voor *e* (inclusief *ae/æ/oe/œ*), *i* (en *y*): *dzj*

gn: *nj*

h wordt niet uitgesproken (Hierover verschillen de meningen. In woorden als *mihi* en *nihil* is het ook niet ongebruikelijk om de **h** als een *k* uit te spreken.)

i en **j** zijn dezelfde klank

oe/œ: *e*

qu: *kw*

t vrijwel altijd als *t*, maar bijvoorbeeld bij *gratias* als *ts*

u: *oe*

v als het Nederlandse *v*, maar met de boventanden tegen de onderlip (labiodentaal)

y: *i*

z: *dz*

2. Begrippenlijst (alfabetisch)

Antifoon

Deze term komt uit het Grieks: *Anti* betekent tegenover, *phōnē* betekent stem. Een antifoon wordt gezongen vóór en na een psalm. De tekst komt vrijwel altijd uit het bijbelboek "Psalmen", maar soms ook uit het evangelie van die dag. Een antifoon en de daaropvolgende psalm worden gezongen in beurtzang.

Kerktoonsoorten en solmiseren

De meest bekende en meest gebruikte toonsoorten van onze huidige tijd zijn majeur en mineur. In de tijd van het gregoriaans bestonden deze toonsoorten echter niet. Er werd toen gewerkt met een ander toonsoortensysteem, dat te ingewikkeld is om in deze

beginnerscursus uitputtend te behandelen. Om het gregoriaans te kunnen leren, moet u echter wel iets van de kerktoonsoorten afweten, dus we maken een beginnetje.

In het gregoriaans bestaan geen absolute toonhoogtes, alleen maar relatieve. Een toon heeft dus een hoogte ten opzichte van een andere toon in het gezang, maar een geschreven noot komt niet overeen met een absolute toon op bijvoorbeeld de piano. Deze relatieve noten hebben allemaal een naam en volgen deze reeks: *do re mi fa sol la ti(/si) do*. Tussen *mi-fa* zit een halve toonsafstand, tussen *ti(/si) do* ook. Tussen de andere noten zit steeds een hele toonsafstand. Dit benoemen van noten met relatieve naam noemen we *solmiseren*.

De reeks die begint op *do* is de reeks die hoort bij onze tegenwoordige majeuretoonladder. Een kerktoonladder is een toonladder met tonen in dezelfde reeks van hele en halve noten als de majeuretoonladder, maar hij begint op een andere toontrap. Dit heeft als gevolg dat het patroon van hele en halve tonen verschoven is.

In de tabel hieronder ziet u de belangrijkste kerktoonladders. De tonen c t/m b die u erboven ziet staan, dienen slechts als geheugensteuntje voor waar de hele en halve toonsafstanden zitten, maar geven niet de absolute tonen aan. De kerktoonsoort van een stuk kan gevonden worden door te kijken naar de laatste noot. Is de laatste noot bijvoorbeeld een *re*, dan is het stuk dorisch.

	c	d	e	f	g	a	b	c	d	e	f	g
toonsafstand		1	1	1/2	1	1	1	1/2	1	1	1/2	1
<i>majeur</i> (ook wel <i>ionisch</i>)	do	re	mi	fa	sol	la	ti	do				
<i>dorisch</i>		re	mi	fa	sol	la	ti	do	re			
<i>frygisch</i>			mi	fa	sol	la	ti	do	re	mi		
<i>lydisch</i>				fa	sol	la	ti	do	re	mi	fa	
<i>mixolydisch</i>					sol	la	ti	do	re	mi	fa	sol

Kwadratnotatie

Gregoriaans wordt sinds de latere middeleeuwen genoteerd op vier lijnen, met vierkante noten (kwadraat betekent vierkant). Die vierkante noten worden vaak aan elkaar vastgemaakt om aan te geven dat ze bij elkaar horen. Dit is gebaseerd op het neumenschrift dat vóór de kwadratnotatie werd gebruikt.

Voor aan de balk staat een sleutel:

Je zingt de noten van links naar rechts.

Als twee noten recht boven elkaar staan, zing je eerst de onderste, dan de bovenste.

Soms zit aan een groepje noten een stok vast, voor het zingen heeft die geen betekenis.

Dit symbool is een groepje van 3 noten. Je zingt van linksboven, naar rechtsonder, naar rechtsboven.

Ruitvormige nootjes zijn een "vertaling" van de neumen waarop ze gebaseerd zijn. Vaak, maar niet altijd, geven ze aan dat er daar iets sneller gezongen moet worden.

Dit is het halve nootje dat aan het eind van de notenbalk staat op de toonhoogte waarop de volgende regel begint. De custos wordt niet gezongen, maar is een aanwijzing waardoor het gemakkelijker wordt de melodie verder te zingen. De custos wordt ook gebruikt als er een sleutelwisseling is.

Dit symbool geeft aan dat er op deze noot gezongen wordt totdat er een volgende noot wordt genoteerd. (De woorden erna hebben dus geen noten erboven.)

Een punt achter een noot is een latere toevoeging van de uitgever. Hij wordt meestal gebruikt aan het einde van een (melodische) zin. Deze noot wordt vaak iets langer aangehouden, en erna wordt adem gehaald.

In het gregoriaans komen in principe geen voortekens voor. Uitzondering hierop is een mol (verlaging van een halve toon) voor de 'ti'. Zie ook de cursistenvraag hieronder.

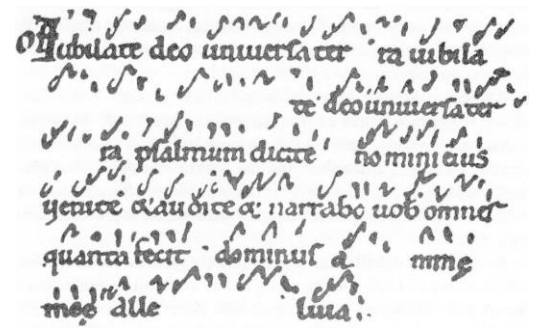
Melisme/melisma

Een melisme is het zingen van meerdere noten op 1 lettergreep.

Neumen

Komt van het Griekse neuma: teken, wenk, gebaar. De neumen zijn een soort kriebeltjes/symbooltjes boven de tekst.

De neumen waren aanwijzingen voor het zingen. Ze werden vanaf de tiende eeuw boven de teksten geschreven, en gaven vooral aanwijzingen voor het ritme. De melodie kende men toen nog uit het hoofd. In de elfde eeuw komen er ook handschriften die ook de melodie noteren. Weer later verdwijnen de neumen, tot ze in de 19^e en 20^e eeuw bij het onderzoek naar oude handschriften weer gebruikt werden. Soms noemt men de aan elkaar geschreven noten in de kwadraatnotatie ook wel neumen.

Shruti-box

Dit is het instrument dat wij af en toe gebruiken voor een of meerdere liggende tonen. Het is een soort koffertje met een blaasbalg. Door schuifjes open te zetten, zet je een toon 'aan'.

3. Vragen van cursisten

Wat is de betekenis van de R met schuine streep erdoorheen?

De schuine streep door de R van Respons is om aan te geven dat het een speciaal symbool is en geen onderdeel van de tekst. Dit werd gedaan om het heen en weer springen tussen de verschillende onderdelen te vergemakkelijken. In het kleine fragmentje dat u ziet in de les is het eigenlijk overbodig, maar op een hele bladzijde vol muziek kan het heel handig zijn om te zien "Ah, hier moeten we weer een Respons zingen, dan moet ik terug naar die gekke R". Hetzelfde gebeurt met bijvoorbeeld de V van Vers.

Wat is de functie van het staan en zitten?

De functie van het staan en zitten tijdens de les was educatief, maar in de liturgie wordt er ook officieel gebruik van gemaakt. Het samen gaan staan en zitten draagt bij aan het ritueel en daarbij aan het gevoel samen onderdeel te zijn van iets. Het gaan staan gebeurt vaak op het moment dat God eer bewezen wordt.

Bij *Et clamor meus ad te veniat* zie ik dat de ruimtes tussen de woorden niet overal even groot zijn. Geeft dat aan dat er pauzes/ruimtes gezongen horen te worden?

Deze logica gaat helaas niet op. De ruimte tussen de noten in de bladmuziek wordt voornamelijk veroorzaakt door de ruimte die nodig is om de tekst die bij de noot hoort eronder te krijgen. Verder zijn er twee basisprincipes om van uit te gaan: 1) De meeste noten zijn ongeveer even lang, zodat het makkelijk is om als groep zangers bij elkaar te blijven tijdens het zingen; 2) De tekst is leidend in het enigszins verlengen/verkorten/uitstellen van noten. Dat is de reden dat Anne-Christine en Marjolein iets meer ruimte maken tussen 'meus' en 'ad te', dat zou je namelijk tijdens het

spreken van die zin ook doen. ("et clamor meus ad te veniat" betekent "en laat mijn roep tot u komen".) Overigens zijn er, net als bij het voorlezen van een tekst, geen vaste regels voor waar en hoeveel ruimte er genomen moet worden, dus u heeft veel vrijheid om daar zelf beslissingen over te nemen!

Wat is bij *Ubi caritas* dat streepje onder de noot in de regel 4?

Het streepje onder het blokje is een overblijfsel van een notatiesysteem dat relatief kort geleden (eind 19e eeuw) werd ontwikkeld in aanvulling op de kwadraatnotatie: dat van Dom Mocquereau. We gaan hier in de cursus verder niet op in, en hadden het streepje misschien beter weg kunnen gummen om verwarring te voorkomen.

Bij bijvoorbeeld *Ubi caritas* staat er op meerdere plekken een klein verticaal streepje door de bovenste lijn van de notenbalk. Wat betekent dat?

Dat kleine streepje is een soort komma. Bij een dubbele streep wordt altijd adem gehaald, maar bij dat kleine streepje zijn er meer mogelijkheden. Afhankelijk van bijvoorbeeld de tekst die je aan het zingen bent, het tempo waarin het stuk wordt uitgevoerd, of hoe ver het nog is tot de volgende ademhaling, kan je besluiten wat je doet met die komma. Dat kan bijvoorbeeld zijn: ademhalen, iets vertragen, of, wat wij ook vaak doen, een klein stopje maken, maar zonder adem te halen. Het belangrijkste is dat de lijn van de zin door moet gaan; het is een klein rustpunt, maar geen volledige stop.

Bij *Ubi caritas* wordt steeds de 'ti' verlaagd. Hadden ze dat stuk niet beter in een andere toonsoort kunnen schrijven?

De oorspronkelijke regels van het gregoriaans waren heel streng en had beperkingen die ons nu onlogisch voorkomen. In "Ubi caritas" wordt inderdaad elke keer de 'ti' verlaagd, een probleem dat opgelost zou kunnen worden door de hele melodie een paar tonen op te laten schuiven en op 'do' te laten eindigen. De kerktoonsoort die daarbij hoort is ionisch. De ionische toonladder bestond echter niet, en het was verboden om een melodie op 'do' te laten eindigen. Dit werd opgelost door de melodie op 'fa' te laten eindigen (lydisch) en de 'ti' te verlagen. De 'ti' was de enige noot die verlaagd mocht worden. Verhogingen bestonden niet. Een lydische melodie met een verlaagde 'ti' komt daardoor wel vaker voor. Overigens heeft men deze strenge regels later laten varen, en worden er in de nieuwste interpretaties van de gregoriaanse melodieën zowel verhogingen als verlagingen (kruizen en mollen) gebruikt, ook op andere tonen dan de 'ti'.

Jullie gaven aan dat er ook Griekse woorden voorbij komen, zoals *Kyrie eleison* en *Hagios o Theos*. Zongen ze dan eerst alles in het Grieks of alleen een paar woorden?

In de vroege kerk was de liturgische taal Grieks. Later ging men in het westen over op de volkstaal, dat was het Latijn. In het Byzantijnse rijk bleef men gewoon Grieks zingen. En de Slavische volkeren gingen over op het (Kerk-) Slavisch, wat daar nog de liturgische taal is. Bepaalde teksten waren zo oud en eerbiedwaardig en belangrijk dat men ze niet in het Latijn vertaalde, zoals het *Kyrie*. En op Goede Vrijdag ging men bij de *improperia* tweetalig zingen: *Hagios o Theos - Sanctus Deus* enzovoort.

Hoe zit dat nou precies met vrouwen die gregoriaans zingen?

In de vrouwenkloosters zongen de nonnen al het repertoire zelf, zowel de mis als het getijdengebed. De mis werd gecelebreerd door een man, de rector van het klooster, maar daar waren verder geen andere mannen bij.

In de niet-kloosterkerken, dus de parochiekerken, bisschopskerken, kapittelkerken en wat dies meer zij, zongen geen vrouwen. Dus daar komt de wijdverbreide gedachte vandaan, dat vrouwen in de kerk niet mochten zingen.